

UTICAJI ŽIVOTNE I RADNE SREDINE NA ZDRAVLJE

Živimo u malom gradu. Jednog jutra nam je došla komšinica i rekla: "Nemojte piti vodu", tek što smo ja i muž popili kafu za koju smo koristili vodu iz česme.

Tu vodu pijemo godinama i nismo znali koliko dugo je zagađena. Onda nam je komšinica rekla koliko je voda loša, koliko miligrama hemikalija ima u njoj. Niko nije znao odakle dolazi zagađenje i ko ga je izazvao. Bila sam vrlo ljuta. Platiš svoje poreze - koji su sve veći - i dobiješ ljude koji sede u svojim kancelarijama i dozvoljavaju da stvari postanu vrlo loše.

Svi treba da imaju nezagađenu, čistu vodu za piće. Ali šta ja mogu da uradim u vezi s tim? Ja o tome ne znam dovoljno. U svakom slučaju, šta je ostalim stvarima? Kada jedete piletinu, kako da znate da je to čisto nezagađeno pileće meso? Ili šta je sve u povrću? Ili u flaširanoj vodi?

Gde i kako živimo i radimo stalno utiče na naše zdravlje, na vidljive i nevidljive načine. U šezdeset do devedeset posto slučajeva oboljevanja od raka, plućnih, srčanih, neuroloških i bubrežnih bolesti, kao i ginekoloških problema, urođenih mana, pa čak i poremećaja ponašanja izazvani su uticajima životne sredine. Životna sredina uključuje i ishranu i uslove življenja. Rizici životne sredine izuzetno su se uvećali u poslednjih četrdeset godina. Na nezgode, stres i bolesti koje su ljudi oduvek imali, društvo dvadesetog veka dodalo je otrovne hemikalije i radioaktivne supstance. Tokom njihove proizvodnje, prerade, distribucije, korišćenja i odlaganja u otpad, ove supstance predstavljaju opasan i nerazuman rizik za našu životnu okolinu i naše zdravlje.

HEMIKALIJE

Veliki broj hemijskih supstanci je u svakodnevnoj komercijalnoj upotrebi, naročito u poljoprivredi, šumarstvu, hemijskoj, farmaceutskoj i drugim proizvodnim industrijama. Oko hiljadu novih hemikalija se pojavi svake godine. Većina ovih hemikalija nije ispitana da bi se videli njihovi štetni efekti, a ipak one su u našoj hrani, vodi, vazduhu, odeći, kućama i na radnom mestu. Američka industrija proizvodi 560 miliona tona opasnog otpada svake godine - to je više od dve tone po glavi stanovnika SAD.

Odlazim kod doktora poslednjih trideset godina. Imam probleme sa disanjem, bubrezima i bešikom, moja deca imaju problema sa srcem, moj muž teško diše. Svako jutro kad ustanem svesna sam da ću dobiti taj "sladak vazduh" iz kanalizacionih otpada, i onda kažem, šta li ce biti sledeće?

RADIJACIJA

Dokazi pokazuju da "niska" radijacija iz nuklearne centrale koja normalno funkcioniše ili iz skladišta nuklearnog oružja i prilikom njihovog ispitivanja zagađuje organizam postepeno. Iskopavanja uranijuma, odlaganje otpadnog materijala i iskorišćenog nuklearnog goriva stvara još više rizika. Otpad iz nuklearnog reaktora ili fabrika nuklearnog oružja ostaje radioaktivan još narednih 250 godina.

U pretpostavljenoj katastrofalnoj nesreći u nuklearnoj elektrani, hiljade ljudi bi odmah umrlo od smrtonosne doze radijacije, desetine hiljada bi umrlo tokom dve ili tri nedelje od akutne radijacione bolesti, stotine hiljade slučajeva malignih oboljenja bi se pojavilo pet do 30 godina nakon toga.

OPASNOSTI SU SVUDA, TERET JE NEJEDNAK

Rizici koji dolaze iz životne sredine danas su toliko rašireni da ih niko u potpunosti ne može izbeći. Čak i u snegu na Antarktiku ima tragova polihlorobifenila (PCB) i dihlorodifeniltrihloroetana (DDT) i olova.*

Iako smo najkoncentrisanijim i najopasnijim rizicima izložene na radnom mestu, cela naša okolina ima breme otrova za sve nas, a posebno za radnice u industriji.

- olovo i izduvni gasovi iz auspuha automobila; čestice, prašina i dim iz fabrika; zagađenja iz hemijskih postrojenja i zračenja iz nuklearnih elektrana; i zaprašivanje pesticidima zagađuje vazduh oko nas.
- Pesticidi primenjeni na žitarice, herbicidi kojima su zaprašene šume i industrijske hemikalije koje otpuštaju fabrike i one koje se spiraju sa otpada zagađuju vodu.
- Pesticidi, fertilizatori, konzervansi i aditivi zagađuju hranu. Olovo se može koncentrisati u biljkama koje se koriste u ishrani, a rastu blizu puteva. Hormoni i antibiotici koji se dodaju stočnoj hrani, pesticidima zaprašene livade i niska radijacija koja se akumulira u životinjskim mastima putem ishrane dospevaju u organizam.
- Obični kućni aparati mogu proizvesti otrovne gasove i prašinu. Sa energetsom krizom, povećano zaštićivanje naših stambenih prostora od vremenskih uslova sprečava vetrenje i koncentriše otrove kao što je radioaktivni gas radon (iz betonskih temelja koji sadrže uranijumski otpad) i gasovi od formaldehida (koji se koristi u proizvodima kao što je tekstil koji se ne gužva, za penastu izolaciju, tapete, dekoraciju). Čak i nizak nivo formadehidnih isparenja, ugnjen-monoksida i drugih aero zagađivača u kući može prouzrokovati promenu raspoloženja i smanjenje mentalne sposobnosti.

I ne znajući izloženi smo opasnostima životne sredine bez obzira ko smo i gde se nalazimo. Otrovi ne prave razliku - oni prelaze regionalne, polne, klasne ili rasne granice. U svakom slučaju ekonomska pozicija određuje koliko smo u mogućnosti da se zaštitimo. Neki ljudi mogu sebi da omoguće da se presele dalje od hemijskog otpada ili nuklearne elektrane; neki mogu da kupuju flasiranu vodu i hranu bez aditiva ili mogu da plate bolju zdravstvenu zaštitu. Većina u trenutnoj društvenoj situaciji ove zemlje to ne mogu.

Problem opasnosti iz životne sredine po zdravlje nije samo problem gradskih sredina. Ljudi na selu u velikoj meri su izloženi pesticidima i herbicidima, naročito nakon što je poljoprivredna industrija preuzela od zemljoradnika primat u proizvodnji hrane.

Kao žene, mi smo uvek malo imale da kažemo o tome šta nam treba i šta želimo. Na nas je industrija i propaganda ciljala kao na potrošačice, ne kao na proizvođačice nove tehnologije koja stvara rizike životne sredine. Ipak, žene su bile u prvim redovima u borbi da zauzdaju opasnosti.

Zvanične izjave državnih autoriteta i proizvođača o rizicima životne sredine su gotovo uvek umirujuće: "Ne brinite, nikakve dugoročne posledice nisu naučno potvrđene". Oni stavljaju profit i svoj ugled ispred ljudskog zdravlja. Danas smo suočeni sa tragičnim posledicama uverenja iz prethodnih decenija - o DDT-iju ili atomskim probama na primer. Žene koje su pisale ovo poglavlje veruju da nas se sve moraju ticati opasnosti životne sredine bez obzira da li su ili ne nedvosmisleno dokazane kao opasne. Ne želimo da same, oni koje volimo ili bilo ko na svetu budu korisćeni kao zamorci u dugoročnim eksperimentima o

---

* PCB, koji je nekada bio široko korišćen u bojama, mazivima, lepku, električnim izolatorima i boji za štampanje, izaziva različite bolesti: od promene u pigmentaciji kože to oboljenja jetre i raka; DDT izaziva rak i ugrožava divljinu; olovo oštećuje nervni sistem.

bezbednosti. Žene poznaju svoja tela, radne sredine i svoje zajednice bolje nego bilo koji naučnik.

ŽIVOTNA SREDINA I ZDRAVLJE

Za razumevanje pojma zdrave životne sredine, moramo razumeti da je sve povezano - naši telesni sistemi i organi, naše životne navike, naša radna sredina i šira okolina. [tetni uticaji životne sredine mogu pogoditi oređeni organ ili telesni sistem, direktno ga oštećujući i/ili izazivajući dalje udaljene komplikacije. Dok naučnici u laboratorijama uglavnom testiraju supstance jednu po jednu, u stvarnom životu naša tela se bore sa više od jednog faktora istovremeno. Kombinovana interakcija dva ili više faktora rizika koja proizvodi efekat veći od svakog rizika ponaosob, poznata je kao *sinergizam*. Stepenn izloženosti, način izloženosti i sama supstanca ili više njih kojima smo izložene određuju da li ćemo imati akutne ili hronične posledice.

Akutne posledice su žestoka direktna reakcija uglavnom nakon jednokratnog dužeg izlaganja - kao što su povraćanje ili ošamućenost od trovanja pesticidima ili plućni edem izazvan opekotinama od otrovnih gasova kao što su amonijak ili hlor. Hronične posledice su povratna ili stalna reakcija najčešće posle ponovljenih kratkih izlaganja štetnim materijama. Hroničnim efektima su nekad potrebne godine da se razviju. Na primer, izloženost azbestu izaziva oboljenja godinama nakon izlaganja, a većina malignih oboljenja i progresivnih bolesti jetre razvija se posle petnaest do četrdest godina. Mnogi naučnici smatraju da ćemo se tek susretati sa ovim problemima koji su u našem okruženju od Drugog svetskog rata naovamo.

Apsorpcija otrovnih supstanci moguća je na tri načina: preko kože, organa za varenje i pluća. Veoma često otrovi izazivaju oštećenje već prilikom prvog kontakta: na primer opekotine, osipi, bolovi u stomaku. Jednom kad uđu u krvotok otrovi mogu oštetiti mnoge unutrašnje organe i sisteme.

Generalno gledajući, otrovi deluju na žene i muškarce na isti način. Svako može imati alergijsku reakciju ili oštećenje jetre, hronične glavobolje ili disajne probleme, mentalnu retardaciju ili rak pluća. Rizici životne sredine dodatno opterećuju ženska tela i uvećavaju zdravstvene probleme.

Opasnosti po reproduktivno zdravlje

Opasnost po reprodukciju predstavlja sve ono što ima negativni efekat na muški ili ženski reproduktivni sistem i/ili na razvoj fetusa. Ove opasnosti su različite prirode: hemijske (npr. pesticidi), fizičke (rentgen zraci) ili radne aktivnosti (dizanje tereta).

Rizici po reproduktivno zdravlje su verovatno najkontraverznija tema u okviru oblasti zdravlja životne sredine. Pošto žene rađaju decu, opasnosti po reprodukciju su vrlo često posmatrane kao "ženski problem" i to u osnovi kao problem trudnoće. Ovakav pristup zanemaruje dve važne činjenice: da su i muškarci izloženi opasnostima po reproduktivno zdravlje i da reproduktivno zdravlje znači mnogo više nego rađanje zdravog potomstva. Tokom celog života, ženama i muškarcima neophodni su zdravi seksualni i reproduktivni organi i sistemi. A kao što i biva, rizici po reproduktivno zdravlje su vrlo često korišćeni kao opravdanje da se "kazne" radnice i da uprava izbegne održavanje čistoće u radnim prostorijama.

Neplodnost kod oba pola, rani spontani pobačaji i deca sa urođenim manama mogu biti rani znaci prisutnosti otrova u sredini. To su važni signali da nesto nije u redu, pošto drugim problemima, kao što je npr. rak, može biti potrebno od petnaest do četrdest godina da se razviju.

Kako rizici po reproduktivno zdravlje utiču na muškarce

Otrovi iz životne sredine mogu prekinuti proizvodnju hormona u testisima, što uzrokuje gubitak seksualne želje i impotenciju. Takođe oni mogu izazvati i probleme u stvaranju sperme. Toksični agensi mogu uticati na spermatozoide u bilo kojoj fazi njihovog sazrevanja, izazivajući probleme plodnosti u vidu potpunog nedostatka, male količine ili oštećenja spermatozoida.

Pred toga, neki rizici po reproduktivno zdravlje su mutageni. Kad se pojavi mutacija u spermatozoidima, muškarac može ove oštećene gene preneti na buduće generacije, što može prouzrokovati spontane pobačaje ili urođene mane buduće dece.

- Muškarci koji su izloženi dejstvu olova imaju smanjenu plodnost zbog oštećenja spermatozoida.
- Za pesticid DBCP (dibromohloropropan) je ustanovljeno da dramatično smanjuje količine spermatozoida kod muškaraca koji rade na njegovoj upotrebi ili proizvodnji.

Kako rizici po reproduktivno zdravlje uticu na žene

Uticaj otrovnih supstanci na reproduktivne hormone može izazvati poremećaje u menstrualnom ciklusu, sterilitet ili gubitak seksualne želje. Otrovnne supstance takođe mogu direktno oštetiti jajnike, a u krajnjem slučaju izazivaju ranu menopauzu ili bolesti jajnika. Kao i kod ćelija sperme, mutageni iz životne okoline mogu oštetiti genetski materijal jajnih ćelija proizvedeci iste efekte - spontani abortus ili urođene mane kod dece. Skorašnja istraživanja na životinjama pokazuju da oštećenja jajnika nastaju usled uticaja policikličnih hidrokarbona (koji se koriste u petrohemijskoj industriji), alkilirajućih agensa (koji se koriste u tretmanu raka) i jonizujućeg zračenja. Izloženost olovu, PCB-u i vinil-hloridu može prouzrokovati promene u menstrualnom ciklusu.

Fetus u razvoju i odojčad

Oplođena jajna ćelija i fetus mogu nekad reagovati na otrove koji vidljivo negativno ne utiču na odrasle osobe.

Neki otrovi utiču već tokom prva tri meseca trudnoće, kada vrlo često ni sama žena nije ustanovila da je trudna. Tokom prve dve nedelje trudnoće, oplođena jajna ćelija je toliko osetljiva da će je opasnosti životne sredine koje su dovoljno jake da na nju da utiču verovatno i razoriti. Od petnaestog do šezdesetog dana trudnoće, ćelije fetusa se umnožavaju i diferenciraju u specifične organe i sisteme. Otrovi mogu prekinuti ovaj proces, a naknadna prilika da se sistem ponovo razvije ne postoji. Ako je uticaj veoma jak, trudnoća se vrlo često završava spontanom abortusom (pobačajem). Ako fetus preživi, novorođenče može biti male težine ili imati fizičke i razvojne nedostatke ili probleme u ponašanju od kojih se neki mogu pojaviti tek godinama kasnije.

Najčešći način na koji je fetus izložen otrovima životne ili radne sredine je kroz direktnu izloženost majke. Ali, pošto se u spermi takođe akumuliraju otrovi, seksualni odnos tokom trudnoće sa muškarcem koji je na radnom mestu izložen otrovima takođe može izazvati urođene mane novorođenčeta. (Tokom trudnoće parovi mogu izabrati da imaju seksualne odnose na druge načine sem vaginapenis odnosa; muškarci koji su izloženi rizicima iz životne sredine mogu upotrebljavati kondom).

Fetus u razvoju i novorođenčad su naročito osetljivi u odnosu na određene opasnosti životne sredine, jer se njihove ćelije umnožavaju i rastu brzo. Ipak, vlada još uvek postavlja standarde za "bezbednost" od otrova na osnovu efekata koji oni imaju na odrasle.

Neki se otrovi mogu koncentrisati u majčinom mleku, predstavljajući nedovoljno shvaćene rizike za novorođenčad. Agencija za zaštitu životne sredine je izvestila da oko 30 posto žena u Sjedinjenim državama ima nivo PCB-a veći nego onaj koji FDA (Food and Drug Administration - Uprava za hranu i lekove) smatra "dozvoljenim dnevnim unosom" za ostale vrste hrane. Svetska zdravstvena organizacija zajedno sa sve većim brojem istraživača ustanovila je da mali broj žena bilo gde u svetu nema tragove nekih industrijskih zagađivača u mleku. Međutim, pošto je dojenje toliko korisno za novorođenčad, ipak je najbolje dojiti - naročito ako žena izbegne izlaganje visoko rizičnoj hrani, a takođe izbegne i naglo gubljenje težine (što mobilizuje rezerve masti u organizmu, povećavajući rizik po novorođenče). Stručnjaci pokušavaju da razviju jasnije preporuke u vezi obog problema.

Ostali efekti

Mutageni iz okoline takođe predstavljaju opasnost za celokupnu ljudsku vrstu. Oštećeni genetski materijal, bez obzira da li izaziva vidljive ili nevidljive oštećenja doprinosi konstantnim promenama u ukupnom ljudskom genotipu. Stopa mutacija povećana efektima hemikalija i radioaktivnih otrova ne mora samo prouzrokovati generalno propadanje ljudskog genetskog zdravlja, ona može ugroziti i egzistenciju ljudske vrste.

ANGAŽMAN NA RE[AVANJU KRIZE ZDRAVLJA ŽIVOTNE SREDINE

Mi žene treba da učimo kako da budemo svesnije problema izazvanih uslovima sredine i da budemo samopouzdanije na bazi snage ove svesnosti. U prošlosti smo vrlo često "prihvatale" spontani pobačaj, neplodnost ili hronicno bolesno dete. Danas za razliku od prihvatanja, mi istražujemo. Na osnovu toga vrlo često ustanovljavamo da su problemi uslovljeni životnom sredinom. Važno je ne zaboraviti nepristajanje na izjave lekara da "je to normalno" ili da smo "previše emotivne". Bolesti nastale uticajem životne sredine se teško dokazive. Istrajte. Nemojte biti iznervirane pristupom lekara. Nađite novog. Nađite nekog s kim možete razgovarati o tome.

Nastavite da povećavate budnost za efekte koji mogu na loš način uticati na vaše telo, a koji dolaze iz životne sredine. Ne potcenjujte sopstveno znanje o svom telu, vašu sopstvenu snagu.

Za početak možemo minimizirati efekte nekih opasnosti životne sredine izbegavajući da im se izlažemo* i ostajući zdrave. U isto vreme širi problem opasnosti životne sredine može izgledati opterećujuće i zbunjujuće. Preduzimanje akcije često izgleda previše komplikovano - previše je birokratije, previše hemije i biologije za učenje, a i zagađivači su previše moćni. "Sigurno neko o svemu tome brine", kažemo. Ne brine niko. "Nemoguće je baviti se svim time", kažemo. Nije.

Zdravlje životne sredine je pre svega problem društvene zajednice, jedan od onih protiv kojih se samostalno ne možemo boriti. Nama je potrebna nova era demokratije životne sredine sa intezivnim učešćem građana. Nevladine organizacije mogu mnogo da učine na tome.

Strategije

Građanska akcija protiv zagađenja životne sredine može imati raznovrsne oblike. Aktivistkinje sa iskustvom slažu se oko sledećih osnovnih tačaka:

---

* Na primer, izbegnite nepotrebno izlaganje rentgen zracima, narocito tokom trudnoce. Boljenje kose je dokazano kao mutageno i kancerogeno. Boje za hranu bazirane na katranu izazivaju alergijske reakcije.

1. Prvi korak je edukacija. Koje opasne materije se proizvode, koriste, skladište ili transportuju kroz kraj u kom živite i na koji način one mogu biti štetne? Odakle potiču? Upoznajte se onim materijama koje se koriste u vašoj oblasti i njihovim efektima. Podelite svoje znanje sa drugima. Pokušajte da radite sa postojećim grupama u vašem kraju, dovedite predavače, napišite pisma novinama, prikazujte filmove i osnujte informativne centre.
2. Pratite sve promene svog zdravstvenog stanja i pokušajte da ih dovedete u vezu sa onim što industrija čini u vašoj oblasti.
3. Razgovarajte sa komšijama. Radite sa ostalim ljudima. Mnoge grupe građana se zahuktaju onda kada shvate da nisu sami, da su i drugi ljudi takođe pogođeni. Uradite istraživanje zdravstvenog stanja građana.
4. Osmatrajte svoje "dvorište iza kuće". Obratite pažnju na čudne mirise, balončiće ili mutnoće u vazduhu, zemlji ili vodi. Obratite pažnju na obolele ili umiruće divlje i domaće životinje. Obratite pažnju na napuštene buradi nafte ili cisterne koje se noću istaču. Obratite pažnju i na "nevidljive" opasnosti: radijacija se ne može videti, ali industrija koja je stvara može. Obratite pažnju na neuobičajene reproduktivne pojave u vašoj oblasti. Vladine agencije će pokušati da obore vaše rezultate kao nenaučne, ali ove informacije mogu biti veoma korisne da pokažu obrasce, da zasnuju stav da problem postoji, da pojasne činjenice i istoriju, da pokrenu građane i da pomognu zdravstvenim radnicima da - kasnije - znaju na šta da fokusiraju svoje studije.
5. Kad industrija ili vlada predstave vama ili vašoj grupi svoje informacije, statistiku ili podatke o nekoj supstanci i njenim efektima, uvek pitajte ko je platio za istraživanje. Odgovor vam može pomoći da procenite rezultate. Zahtevajte da se informacija da u terminima koje možete razumeti, ne u žargonu "eksperata".
6. Koristite oružje potrošača: bojkot. Otkrijte odakle potiču zagađivači, koji proizvodi ih sadrže i odbijte da ih kupujete. Žene naročito imaju ogromnu moć kao potrošačice.
7. Nekoliko organizacija: *The Citizens' Clearinghouse for Hazardous Waste (CCHW)*, *The National Toxic Campaign (NTC)*, *Labour Institute* kao i *COHS grupe* pomazu nevladinim organizacijama pravnim savetima, u izvođenju istraživanja i u pritisku na kompanije da prihvate "građansku inspekciju" a takođe i u korišćenju državnih sistema informacija i Right - to - Know (prava na znanje) regulativa. Sve više i više koalicije ekoloških, radnih i drugih grupa za socijalnu pravdu prevazilaze Right-to Know pristup (osnovno pravo na pristup određenim informacijama o prisutnim otrovima) ka Right-to Act pristupu (pravo na angažovanje: da se odbije posao, promeni način proizvodnje ili prisili na hitno zatvaranje pogona).

Ženski aktivizam

Žene su oduvek bile aktivne u razotkrivanju i akciji za eliminisanje opasnosti iz životne sredine po zdravlje.

- Elen Svalou (Ellen Swallow), prva studentkinja na MIT-u (Massachusetts Institute of Technology - Institut za tehnologiju u Masačusecu), zasnovala je interdisciplinarnu studiju ishrane, zagađenja vazduha i vode, arhitekture, odlaganja otpada i zdravlja i zaštite u radnoj sredini. Godine 1892. ona je ovu studiju nazvala "ekologija".
- Rejčel Karson (Rachel Carson) je 1962. godine napisala *Tiho prolece*, knjigu koja je razotkrila raširenu upotrebu i opasnosti od pesticida po našu životnu okolini. Njenim radom je ovaj problem dobio pažnju šire

javnosti, što je dovelo da zabrane DDT-ija u Sjedinjenim Državama i označilo početak američkog pokreta za zaštitu životne sredine.

- Luiz Gibs (Lois Gibbs) je organizovala Love Chanal Homeowners asocijaciju i zajedno sa ženama iz ovog mesta izvršila pritisak na državu Njujork to prepozna ovaj problem. One su skupljale potpise za peticije, uradile zdravstveno istraživanje, denuncirale vladu i zvaničnike industrije, uporno demonstrirale, blokirale autobuse i svedočile u institucijama u Vasingtonu. Usled njihovog rada i zalaganja vlada je evakuisala 1000 porodica, otkupila njihove kuće i utvrdila plan zaštite radnika na lokaciji, kao i retroaktivno smanjenje poreza i zdravstveni fond za pokrivanje budućih problema.
- Boni Hil (Bonnie Hill) je zajedno sa sedam drugih žena dovela u vezu njihove spontane pobačaje sa zaprašivanjem 2,4,5-T herbicidom u okolini njihovih kuća blizu sela Alsea u Oregonu. Njihovi protesti EPA (Environmental Protection Agency - Agencija za zaštitu životne sredine) instituciji su godine 1979. godine doveli da hitne zabrane upotrebe ove hemikalije u većini slučajeva u Sjedinjenim Državama.
- Poli Heran (Polly Heran), članica lokalnog odbora za vodu u mestu Rocky Flats u Koloradu otkrila je da voda iz vodovoda ima dva puta veću količinu uranijuma od normalne. Ova oblast je blizu rudnika uranijuma i fabrike nuklearnog oružja. Gospođa Heran je zajedno sa grupom domaćica radila na ovom problemu. Kada nisu uspele da pridobiju lokalne vlasti za akciju, jer nije bilo "dokazanih" informacija o radioaktivnom efektu uranijuma, one su zapretile da će bojkotovati i do bankrota dovesti vodovod. Uspele su da dokažu otrovnost uranijuma i kao teškog metala, ne samo kao radioaktivnog elementa, čime su prisilili lokalnu vladu da preduzme akciju.
- Na Dan zemlje 1980. godine eksplodirao je otpad Chemical Control kompanije u mestu Elizabeth u Nju Dzerziju, prisilivši ljude od istočnog Elizabeta do Stejten Ajlanda da ostanu u kućama dok su hemikalije gorele. Godinama pre toga, stanovnici su se žalili zbog disajnih i drugih zdravstvenih problema, sumnjajući na veliku prisutnost hemijskih postrojenja i veliku koncentraciju hemijskog otpada kao na glavni uzrok. Grupa građana predvođena sestrom Zakintom Fernandez i drugim ženama iz zajednice uradila je istraživanje zdravlja, marširala i organizovala protestna okupljanja. Njihov pritisak prisilio je čišćenje najgorih hemikalija sa otpada pre nego je on eksplodirao. Bez njihovog rada požar bi bio mnogo razorniji.

Kao sto je ženski pokret za zaštitu zdravlja pokazao mi moramo uzeti kontrolu nad našim telima, našim zdravljem, našom životnom okolinom i našim životima.

Bilo koji prosečan muškarac ili žena može uraditi ono što smo mi uradili. Možete pisati objave za štampu, vršiti pritisak na vladu, učiniti da se stvari urade. Ako stalno udarate po ekseru on će se na kraju zakucati. Ja sam bila "samo domaćica". Ja sam dokaz da vam ne treba poseban talenat ili iskustvo. Ne mislim da ljudi to razumeju. Ako ja mogu da ustanem i govorim pred pet stotina ljudi, verujte mi, svako može. Ako nešto mora da se uradi, postoje načini da se to uradi. Nije vam potrebno fakultetsko obrazovanje - samo odlučnost.

**RADNA SREDINA MOŽE BITI OPASNA
PO NA[JE ZDRAVLJE**

Posao koji obavljamo utiče na naše zdravlje ne samo na radnom mestu već i tokom ostatka dana, vikendima i tokom odmora, pa čak i godinama nakon što smo prestali da radimo. Posledice opasnih radnih uslova su žestoke. Više od sto hiljada radnika umire svake godine od poznatih bolesti radne sredine, a mnogo više pati od drugih bolesti koje još uvek nisu direktno povezane sa radnom sredinom. Preko šesnaest hiljada američkih radnika pogine svake godine u nesrećama na radnom mestu, a više hiljada biva onesposobljeno. Ne smemo zdravo za gotovo prihvatiti loše uslove na radnom mestu "samo kao deo posla". Moramo ih uzeti u razmatranje - zašto postoje, šta nam čine i kako se mogu promeniti.

Razmatranje bezbednost radnih mesta i njihovi uticaji na zdravlje su uglavnom povezani sa tradicionalnim "muškim zanimanjima" - u rudarstvu, građevini i teškoj industriji. U okviru plaćene radne snage žene su češće koncentrisane u "ženskim zanimanjima" - kao čistacice, medicinske sestre, učiteljice, krojačice, službenice i "servisne" radnice. Ovi poslovi takođe nisu toliko bezbedni.

Četiri godine sam radila kao čistacica u bolnici kad sam se razbolela od žutice. Ustanovila sam da su pacijenti na mom spratu bolovali od žutice, a da se niko nije setio da mi kaže koje mere zaštite da preduzmem. Ispunila sam zahtev za odštetu i bolnica ga nije odobrila! Nikad nisam pomislila da se tako nešto može desiti. Radila sam na mestu koje treba da brine o ljudskom zdravlju, a oni mi nikad nisu ništa rekli o tome kako da zaštitim svoje.

Žene koje u sve većem broju rade u teškoj industriji i građevini u osnovi se sreću sa istim, često vrlo opasnim, radnim uslovima kao i muškarci. Ali žene su mnogo češće pod pritiskom da dokazu da su i one "jednako dobre" kao i muškarci sa kojima rade, tako da kod govore o zdravlju i bezbednosti posla, na njih se gleda kao na "preslabe da ga podnesu". Ipak problemi kojima se mi bavimo, takođe pogađaju i muškarce i ženski glasovi prisutni u ovim tradicionalno muškim radnim sredinama unose promenu u način na koji ljudi razmišljaju o zdravlju i pitanjima bezbednosti.

Usled svoje društvene i ekonomske pozicije žene imaju specifične interese i probleme. Seksistička radna diskriminacija stavlja većinu žena u slabo plaćena i stresna zanimanja. Mnoge žene imaju dvostruku obavezu profesije i poslova kod kuće. Žene su zaposlene na mestima nižeg ranga ili rade poslove gde o nekom brinu ili poslove koji zahtevaju bliske radne odnose sa njihovim šefovima, što čini da oklevaju kada treba da iznesu pritužbe na rizične radne uslove. Pored toga, samo mali broj radnica je u sindikatima, što organizovanje čini težim.

Žene iz manjina mnogo češće nego ostale njihove zaposlene kolegice su na radnim mestima koja daju malu šansu za napredovanje, što ih izlaže opasnijim radnim uslovima u dužem vremenskom periodu. Žene sa sela i siromašne žene su prve kandidatkinje za rad u visokorizičnoj živinarskoj industriji.

Prepoznavanje opasnosti u radnoj sredini

Prepoznavanje je prvi korak u eliminisanju opasnosti. Ne morate da budete ekspertkinja, ali morate biti uporni i agilni. Dobar način da se počne je da razgovarate sa ljudima sa kojima radite. Vi i vaše kolegice ste najbolje kvalifikovane da prepoznate koji su poslovi rizični i opasni.

Neki rizici su očigledni. Već samo korišćenje očiju, ušiju i nosa će vam pomoći da prepoznate opasnosti po bezbednost, kao što su očigledna prašina ili dim ili jaka buka. Prepoznavanje skrivenih rizika je često teže. Razmotrite postoji li neki obrazac u tome ko se razboljeva u vašoj radnoj sredini. Razgovarajte sa ljudima ili koristite jednostavan upitnik da saznate za blage simptome, glavobolje, učestale bolesti, kašalj itd. Ove aktivnosti neće samo pomoći da se prepozna problem, već i da se uspostavi svesnost i interesovanje među kolegama za uslove rada.

Naučite što više o hemikalijama i supstancama sa kojima radite. Nekakvo ime pod kojim se materija prodaje nije korisno. Treba da znate imena svih hemikalija u proizvodu, jer su gotovo sve informacije o hemikalijama zasnovane na naučnim hemijskim imenima. Uprava treba da obezbedi trening, odgovarajuće označavanje, inventar hemikalija i specifikacijske podatke o bezbednosti upotrebe za svaku supstancu kojoj su radnici izloženi. Ipak, realnost je drugačija. Radnici vrlo često ne znaju svoja prava ili ih ne koriste. Poslodavci često zastrašuju radnike da ne pitaju o svojim pravima. Proizvođači često ne kažu celu priču o supstancama koje distribuiraju.

Posao i stres

Poslodavac nam najčešće kaže da je stres naša sopstvena krivica i da ne treba da na posao donosimo svoje lične probleme. Ali radni uslovi mogu da *prouzrokuju* stres, koji mi onda nosimo kući i koji takođe utiče na naše privatne živote.

Stres može nastati usled fizičkih faktora, kao što su pokreti ruku koji se ponavljaju, loši uslovi za sedenje, prejaka buka, toplota ili hladnoća, naprezanje očiju ili uopšte preopterećenost poslom. Drugi uzroci stresa uključuju radne odnose sa sefom i kolegama, kao i seksualno zlostavljanje i zabrinutost za bezbednost i zdravlje. Mnoge žene rade slabo plaćene poslove, bez šanse za napredovanje ili prekvalifikovanje. Žene koje imaju decu ili to žele moraju da brinu o porodijskom odsustvu, obdaništima i gubitku pozicije koju su stekle na osnovu vremena provedenog u firmi do tad.

Većina žena u zanimanjima koja tradicionalno zaposedaju muškarci moraju da izlaze na kraj sa tim da nisu dobrodošle ili prihvaćene na radnom mestu, makar u početku. Jedna žena koja je šegrtkinja u udruženju drvodelja kaže:

Teško je da ne postaneš paranoidna i misliš da svaka uvreda ili poniženje dolazi iz rasističkih ili seksističkih pobuda, čak i kad znaš da se svi šegrti vrlo loše tretiraju.

Stres može da izazove vrlo ozbiljne medicinske probleme (vidi tabelu). Nećemo pobediti stres na poslu sve dok se eksploatacija i diskriminacija nastavljaju, ali možemo izvojevati neka poboljšanja, kao uvećanje pristupa informacijama o supstancama sa kojima radimo, postizanje adekvatnog broja zaposlenih, i osiguranje postojanja našeg glasa u odlukama koje utiču na naše uslove rada.

Jedna od najstresnijih stvari u mom poslu u telefonskoj kompaniji je takozvani "klaker" koji počinje da radi KLAK, KLAK, KLAK svaki put kad su sve linije koje treba da prebacimo na čekanju. Ideja je bila da nas nateraju da brže radimo. Ali moj stomak bi se vezao u čvorove i dlanovi bi mi se znojili svaki put kad sam čula taj zvuk. I onda sam jednog dana sakupila veliku grupu i otišle smo kod nadzornika da kažemo da mi jednostavno tako ne možemo da radimo. Bilo nas je toliko mnogo da je morao da popusti.

"Zaštita" žena van radnog mesta

Razlika između zaštite i diskriminacije je često vrlo tanana. Nakon drugog svetskog rata na primer, neke države su uvele zakone koji su ograničavali težinu tereta koji žena sme da podigne ili broj njenih radnih sati. Iako je ova zakonska regulativa trebalo da zaštiti žene od preteranog stresa, rezultat je bio da su žene ostajale bez posla u korist vojnika povratnika.

Tokom prošle decenije mnoge kompanije su započele s politikom koja je zabranjivala ženama u reproduktivnom dobu da rade u sektorima gde bi bile izložene hemikalijama koje bi mogli da oštete fetuse. Razlog za ovakvu praksu je bila potreba da se "zaštiti nerođeno dete"; rezultat je bio da su žene izgubile mogućnost zapošljavanja u profesijama koje su tek od skoro postale otvorene za

njih. Nije slučajno da ovakve politike ne postoje u kompanijama ili institucijama sa većinskom ženskom radnom snagom, kao što su bolnice ili elektronska industrija. Kad su istraživanja ustanovila da gas za anesteziju može prouzrokovati spontani pobačaj, bolnice nisu zabranile pristup radnicama u operativne sale. Umesto toga instalirali su apraturu koja je eliminisala problem.

Politika isključivosti zanemaruje činjenicu da žene nisu trudne veliki deo svojih života i da mnoge izloženosti koje su opasne za fetus mogu biti opasne i za odraslu osobu. Odstranjivanje žena sa poslova umesto čišćenja radnih mesta odvlači energiju i pažnju sa stvarnog problema: potrebe da se zaštiti reproduktivno i opšte zdravlje svih radnika. Prisustvo žena u radnoj sredini može u stvari samo povećati svesnost o rizicima.

U mom sektoru terenskog servisa tehnike tri žene su zatrudnele tokom prošle godine i odmah su bile prebačene da za vreme trudnoće rade druge poslove u okviru kompanije. Njihovi doktori, tri različita doktora, preporučila su ovu predostrožnost zbog jakih rastvarača za čišćenje koje koristimo. Njihove situacije usredsredile su pažnju svih zaposlenih na moguće opasnosti kojima smo izloženi na poslu. I muškarci i žene su razgovarali o simptomima za koje smatramo da su u vezi s poslom. Ovo je po prvi put da je neki problem postao zajednička briga.

Muške kolege često misle da su rizici po reproduktivno zdravlje samo problem žena, tako da moraju biti edukovani da razumeju da to nije istina. Radni uslovi moraju nam omogućiti da budemo i zaposleni i roditelji. Sjedinjene Države su jedna od retkih industrijskih zemalja koja nije uspela da obezbedi odsustvo i finansijsku kompenzaciju za vreme trudnoće i podizanja deteta.

Žene preduzimaju akcije

Žene iz rudnika Lowell borile su se protiv opasnih radnih uslova četrdesetih godina prošlog veka. Godine 1909. hiljade krojačkih radnica iz Njujorka štrajkovalo je protiv teških radnih uslova i niskih nadnica. Oko 200 crkinja je 1943. godine "selo" na svoje mašine u fabrici duvana u Severnoj Karolini u znak protesta zbog smrti svoje koleginice koja je umrla na radnom mestu, što su žene videle kao rezultat njenog dugogodišnjeg izlaganja prevelikoj toploti, prašini i buci. Žene su 1979. godine preduzele štrajk da bi unapredile zdravstvene i uslove bezbednosti, a takođe i da stanu na kraj seksualnom iskorišćavanju na jednoj živinskoj farmi u Misisipiju. Sa dugogodišnjom istorijom za nama, mi nastavljamo naše akcije.

Proces okupljanja radnika oko nekog konkretnog problema radne sredine često počinje neformalno. Jedna radnica koja je radila na unosu podataka u velikoj bostonskoj banci kontaktirala je grupu *Od 9 do 5* (u okviru organizacije Working Women) zabrinuta zbog svoje radne opreme, pre svega buke koju su stvarali štampači. Ona i njenih šest koleginica okupile su se i diskutovale problem sa *Od 9 do 5* grupom i došle do nekih prihvatljivih rešenja. Sastale su se zatim sa svojim nadzornikom i izložile mu ta rešenja. On je najpre izvrđavao, no one su nastavile da insistiraju, da bi kompanija na kraju kupila izolaciju za štampače u cilju smanjivanja buke. Jedna od njih je rekla: "Iako izgleda beznačajno, ovo je veliki korak za nas. Počele smo da razgovaramo o zajedničkim problemima i naš nadzornik je sad uznemiren da se ponovo možemo okupiti oko nekog drugog problema."

Ja sam štamparska radnica, jedina žena među šest muškaraca. Jedan od muškaraca je imao bolne, crvene, ispucale šake i ruke. Svi smo znali da je to od hemikalija koje morao da koristi u radu, a znali smo i da postoji jedan jeftin deo radne opreme koji se može upotrebiti da se posao ne obavlja rukama. Ali on je bio "mačomen" i nije hteo da se žali. Ohrabrivala sam ga da o tome progovori jer sam znala da bi nekad i neko drugi morao da radi njegov posao. Od COSH grupe sam dobila knjigu o hemikalijama i donela je na posao. Potražili smo u njoj deo

o hemikaliji koju je on koristio. Ustanovili smo da izaziva dermatitis i ozbiljna oštećenja jetre kada ste u dodiru sa većim količinama. Usled toga, on je podneo žalbu, ali ga to nikud nije odvelo. Kad se vratio, bili smo toliko besni da smo prekinuli rad i sakupili se da čitamo knjigu ponovo. [ef nas je video i sutradan je rekao da je naručio deo opreme koji smo želeli. Bilo je vrlo uzbudljivo po prvi put zajedno nešto uraditi u vezi problema na radu.

Najefikasnije je, kad god je to moguće, formirati stalni radnički odbor za probleme zdravlja i bezbednosti radnih uslova, umesto da samo reagujemo na krizne slučajeve, odbor može raditi preventivno, razotkrivajući potencijalne probleme pre nego nego bude ozleđen. Odbor ima za zadatak i odnose sa upravom, a postoji mnogo načina da se dobije paznja uprave, čak i kada ne žele da slušaju.

Radila sam u supermarketu na uvijanju mesa. Znao kako to izgleda, iza izloga za tezgom sa mesom. Uzeli bi odsečeno parče i zamotali ga u plastiku. Plastični omotač je bio na velikoj rolni sa koje bismo ga na željenu dužinu otkinuli pomoću vrela žice. Nekoliko nas je imalo napade astme i vrlo ozbiljne akne. Odbor za probleme zdravlja i bezbednosti se sastao i ustanovio da je to od gasova koji nastaju kad se plastika otapa. Razgovarali smo sa nadzornikom i on je u osnovi rekao: "Ne brinite, dame, to je samo u vašim glavama." Mi smo pobesnele i rešile da pokušamo nov pristup. Isplanirale smo i jedne subotnje gužve sve smo na posao došle sa zaštitnim maskama. Posle oko jednog sata koji smo provele iza tezge dok su mušterije u šoku zurile u nas, upravnik je ustanovio da smo ozbiljne u našoj nameri i sastao se sa nama da razmotrimo šta se može uraditi.

Odbor može prikupljati informacije, proučavati i edukovati kolege, pomoći da se ustanove prioriteta i obezbediti vođstvo i istrajnost da se stvari promene. Takođe, kad smo u grupi, manje su šanse da nas odbace kao one koje "prave probleme", da nas podvrgnu posebnom režimu ili čak otpuste. Odbor za probleme zdravlja i bezbednosti je najefikasniji kao deo sindikata. Kad ste u sindikatu, kompanija mora, po zakonu, da razgovara - pregovara - sa vama o pitanjima zdravlja i bezbednosti.

Posao koji obavljamo mnogo više nego što smo svesne utiče na naše fizičko i mentalno zdravlje. Angažovanost na poboljšavanju uslova rada je još jedan način da mi kao žene imamo kontrolu nad svojim životima.

Jedan od najboljih perioda u mom životu bio je kad smo štrajkovali. Bili smo kao jedna velika porodica. Kad sam jednom zauzela stav na osnovu onoga što sam znala da je pravedno, osećala sam se slobodnom kao nikada do tad u svom životu.